

Шевчук Оксана Юрїївна –
ад'юнкт кафедри національної безпеки та
протидії злочинності Київського
національного університету внутрішніх
справ

Реалізація принципу законності ОРД в умовах сучасної правової держави

У статті розглянуто сутність, зміст, ознаки та значення законності, як загального принципу ОРД в практичній діяльності підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю.

Знання, дотримання і реалізація принципів оперативно-розшукової діяльності є основою для цілеспрямованої практичної діяльності підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю. Їх значення важко переоцінити, у зв'язку з тим, що принципи виступають основним задумом, головним правилом щодо організації і здійснення боротьби зі злочинністю негласними засобами.

Сутність оперативно-розшукової роботи, її характерні риси відображають принципи, що являють собою систему юридичних норм, єдиних для всієї оперативно-розшукової діяльності.

Принципи – це вихідні, керівні ідеї про найбільш істотні закономірності, що мають основне значення, це ті правила, з яких немає виключень [1, с. 941]. З цього приводу В. Даль зазначає, що принцип – це науковий чи моральний початок (основа), правило, від якого не відступають [2, с. 431].

Важливим науковим і професійним принципом оперативно-розшукової діяльності є принцип законності.

Термін “законність” означає неухильне додержання закону [1, с. 302]. Даний термін вперше почав застосовуватись у період буржуазних революцій і зводився до вимоги підкорення громадян, адміністрації, посадових осіб і суду приписам закону і до заборони виходити за його межі. Зокрема, в статті 5 Декларації прав людини і громадянина 1789 р. (Франція) записано, що все те, що не заборонено законом, дозволено, і ніхто не може бути примушений до дій, які не передбачені законом.

У вітчизняній літературі, в одних випадках “законність” розглядається як метод управління державою і суспільством по точному і неухильному виконанню і дотриманню законів та інших підзаконних актів. В інших випадках – як режим діяльності всіх державних органів, громадських об'єднань і громадян щодо точного і неухильного дотримання законодавства. У третіх випадках законність отожднюється з правопорядком.

У зв'язку з цим визначаємо, що законність має вираз у досконалості самих законів. *Законність* – це особливий режим або процес діяльності держави і всіх інших суб'єктів суспільних відносин, суть якого зводиться до трьох основних вимог:

1) наявність добре продуманої системи демократичних правових законів і підзаконних нормативних актів;

2) точне і повне закріплення правового статусу (прав і обов'язків) усіх учасників суспільних відносин, зокрема державних органів і посадових осіб;

3) точне і неухильне дотримання законів та інших нормативно-правових актів усіма посадовими особами та громадянами.

Такий підхід відповідає вимогам ст. 8 Конституції України, де проголошується, що в Україні визнається і діє принцип верховенства права, на якому ґрунтується вся Конституція. Конституція України має найвищу юридичну силу. Її норми є нормами прямої дії. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй [3, с. 63].

Принцип законності полягає в тому, що посадові особи органів внутрішніх справ, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, а також особи, які сприяють її здійсненню, або контролюють і наглядають за нею, зобов'язані виконувати вимоги законодавства у точній відповідності до їх змісту. Законність при здійсненні оперативно-розшукової діяльності полягає в тому, що посадові особи підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю керуються в своїй діяльності нормами оперативно-розшукового законодавства та інших правових актів, які складають правову основу ОРД.

Проблема забезпечення законності має вираз у двох площинах: по-перше, сама професійна діяльність органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, по попередженню, розкриттю і розслідуванню злочинів направлена на забезпечення суворого і неухильного дотримання, виконання громадянами, посадовими особами, організаціями і установами норм права, охороняючих суспільство від злочинних посягань, що представляє собою головну мету їхнього функціонування; по-друге, забезпечення законності в діяльності самих правоохоронних органів, що є засобом досягнення цілей їх функціонування.

Без дотримання законності діяльність правоохоронних органів буде незаконною, її результати не будуть визнаватися ні суспільством, ні державою. Вчені О.М. Бандурка, Б.І. Бараненко, В.Д. Сущенко на підставі цього розподілу говорять про “законність зовнішню” і “законність внутрішню” в діяльності правоохоронних органів [4, с. 88–90]. Такий поділ забезпечення законності є умовним, хоч, певне, його можна використовувати при деталізації заходів по забезпеченню законності в різних сферах діяльності органів, забезпечуючи оперативно-розшукову діяльність.

Сьогодні в правоохоронних органах України відбуваються серйозні зміни, вдосконалюється їхня структура і оновлюється правова база, покращується система підготовки кадрів, зміцнюється матеріально-технічна база, корегується стратегія і тактика боротьби зі злочинністю. Суспільство і державу хвилює не тільки результат діяльності правоохоронних органів, а і те, яким чином цей результат досягається [4, с. 4].

Результати дотримання законності в оперативно-розшуковій діяльності оформляється відповідними документами. Так, підрозділи по боротьбі з організованою злочинністю, отримавши оперативну інформацію, документально її закріплюють. Така інформація попередньо перевіряється і спрямовується на законні цілі, а саме:

- пошук і фіксацію даних, необхідних для встановлення конкретних осіб і їх причетності до протиправної діяльності;
- пошук і фіксацію фактичних даних, необхідних для розкриття і розслідування злочинів;
- виявлення обставин учинення злочинів і різних протиправних діянь та іншої інформації про оперативну обстановку на території й об'єктах оперативного обслуговування;
- оперативно-розшукове супроводження попереднього слідства по конкретних справах;
- оперативно-розшукове провадження по справах оперативного обліку, заведеного по фактах таємних і з елементами маскуванню злочинів;

- виконання доручень слідчого, вказівок прокурора або рішень суду по кримінальним справам, які знаходяться в їх провадженні;
- виявлення осіб, які ухиляються від слідства, суду, відбування покарання та оголошених в розшук;
- розшук без вісті зниклих громадян;
- захист учасників кримінального судочинства від протиправних посягань;
- оперативно-розшукове забезпечення виконання завдань, отриманих із інших правоохоронних органів, які мають право здійснення оперативно-розшукової діяльності;
- розкриття злочинів міжнародного характеру, в тому числі в рамках співробітництва з Інтерполом, та у відповідності з угодами України з іншими державами про правову допомогу у кримінальних справах;
- забезпечення відшкодування збитків, нанесених злочином;
- забезпечення охорони державного кордону України, боротьби з нелегальною міграцією;
- забезпечення перевірки конкретних осіб, якщо розглядається питання про їх відповідність роботі на важливих державних посадах, на режимних об'єктах, доступу до державної таємниці чи інших охороняємих законом таємниць.

Отже, принцип законності в оперативно-розшуковій діяльності полягає в:

- забезпеченні законності при перевірці осіб та фактів, що становлять оперативний інтерес;
- забезпеченні законності при проведенні оперативно-розшукових заходів відносно осіб, підозрюваних у вчиненні злочину;
- забезпеченні законності при попередженні, розкритті та розслідуванні злочинів;
- дотриманні та виконанні вимог закону оперативними працівниками при здійсненні ними оперативно-розшукової діяльності [4, с. 88–90].

У зв'язку зі змінами, що сталися в результаті демократизації суспільства, переорієнтацією роботи оперативних підрозділів на захист інтересів суспільства та держави від протиправних посягань, особливого значення сьогодні набули питання розроблення та впровадження єдиної державної системи гарантій прав людини. У теоретичних розробках провідних учених України підкреслюється, що права та свободи людини мають захищатися Конституцією держави і не повинні обмежуватися діяльністю правоохоронних та інших державних органів [5, с. 17].

Одним із напрямів розвитку теорії оперативно-розшукової діяльності стало дослідження такими науковцями, як Д.Й. Никифорчук, Я.Ю. Кондратов, І.П. Козаченко, теоретико-прикладних основ законності, її поняття та змісту при застосуванні негласних заходів і методів, оперативних та оперативно-технічних засобів для виконання завдань кримінального судочинства, одержання інформації в інтересах безпеки суспільства та держави (ст. 1 Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність”) [6, с. 2].

Проблема законності в діяльності підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю органів внутрішніх справ завжди була в центрі уваги фахівців. У наукових працях відомих юристів Д. Гребельського, Е. Дідоренка, І. Козаченка, П. Михайленка та інших розглядаються необхідні передумови для реалізації принципу законності в діяльності оперативних підрозділів, визначаються концептуальні та методологічні основи теорії ОРД, що стали основою для розробки комплексних програм і нормативних актів щодо дотримання законності в агентурно-оперативній та інших видах правоохоронної роботи міліції.

Вивчаючи в своїх працях сутність принципу законності І.П. Козаченко підкреслював, що це вимога нормативного характеру, яка зобов'язує суб'єктів ОРД, а також усіх осіб, які залучаються до виконання завдань ОРД, неухильно і точно

виконувати всі норми-приписи Конституції України, чинного оперативно-розшукового, кримінального та кримінально-процесуального законодавства. Наприклад, при виявленні відомостей про осіб, які викликають оперативний інтерес, за допомогою оперативної техніки важливо не порушити чи обмежити сферу конфіденційності інформації про особу, таємницю сімейного й особистого життя, поваги до честі і гідності людини [7, с. 50–51].

Як принцип діяльності системи правоохоронних органів держави він має зумовлювати режим точного і неухильного виконання та дотримання законів, відповідних підзаконних актів усіма суб'єктами оперативно-розшукової діяльності. Зміст цієї передумови відображає послідовне проведення в життя принципово важливого положення про те, що законність в оперативно-розшуковій діяльності – це окремий випадок законності, як одного з провідних політико-правових інститутів суспільства і держави. Здійснюючи оперативно-розшукову діяльність, підрозділи по боротьбі з організованою злочинністю ведуть пошук та фіксацію фактичних даних про предмети, події, протиправні явища і процеси, а також про осіб, які мають відношення до злочину. З точки зору забезпечення законності, загальним тут є те, що сфера виявлення осіб і фактів, особливо на першочерговому етапі, є значно ширшою. Оперативні працівники спочатку мають, як правило, тільки загальні орієнтири для виявлення меж пошуку, внаслідок чого до сфери пошуку залучається значна кількість об'єктів, більшість з яких можуть не мати ніякого відношення до злочину. Окрім цього, процес виявлення осіб і фактів не зводиться лише до отримання первинних даних (сигналів) криміногенного характеру, а включає їх перевірку. Через це з позиції законності повинні бути вирішеними такі проблеми: визначення конкретних об'єктів, що становлять оперативний інтерес; аналіз конкретних ознак кримінального зв'язку осіб, предметів чи фактів до злочину; визначення підстав правомірності оперативно-розшукових заходів; визначення допустимих меж втручання до правосуб'єктності громадянина, навіть якщо його причетність до правопорушення достовірно обґрунтована; правомірність застосування оперативно-технічних засобів, хімічних та інших речовин у документуванні причетності осіб до нерозкритого злочину; забезпечення таємниці відомостей, що стосуються особистого життя, честі, гідності людини, якщо вони не містять інформації про вчинення заборонених законом дій. Таким чином, законність виступає в оперативно-розшуковій діяльності нормативно-правовими вимогами (положеннями), що виконують конкретні регулятивні функції і зобов'язують усіх посадових осіб, які ведуть оперативно-розшукову діяльність, неухильно виконувати всі норми Конституції України, чинного кримінального, кримінально-процесуального й оперативно-розшукового законодавства.

Іншою, дуже важливою властивістю законності виступає відображення її у правозастосувальній діяльності. У рамках цих форм вимоги й приписи норм чинного законодавства отримують матеріальне вираження у вигляді відповідних соціальних результатів оперативно-розшукової діяльності. Вони характеризують стан, рівень, динаміку і структуру злочинності, дієвість попереджувальної та агентурно-оперативної роботи в боротьбі зі злочинністю, стабільність правових гарантій і забезпеченість охорони конституційних прав і свобод громадян та інших найбільш важливих соціальних цінностей суспільства. Це можна визначити як режим законності, тобто відповідність правової діяльності чинному законодавству [8, с. 192–193]. Тобто, для того, щоб правоохоронні органи виконували покладені на них законом функції, необхідно радикально поліпшити організацію їхньої діяльності, піднести законність на рівень вимог сучасності.

Аналіз чинного оперативно-розшукового законодавства дозволяє виділити та згрупувати основні вимоги – норми, що забезпечують законність під час здійснення ОРД, а саме:

– оперативно-розшукова діяльність ґрунтується на принципах законності та дотримання прав і свобод людини (ст. 4 Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність”);

– оперативно-розшукова діяльність здійснюється лише спеціально визначеним законом правоохоронними органами і відповідними (в їх структурі) підрозділами по боротьбі з організованою злочинністю. Проведення цієї діяльності іншими підрозділами правоохоронних органів, підрозділами інших міністерств, відомств, громадськими організаціями, приватними організаціями та особами не допускається (ст. 5 Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність”);

– забороняється приймати рішення про проведення оперативно-розшукових заходів, якщо відсутні підстави, передбачені ст. 6 Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність”;

– застосування виняткових і тимчасових заходів, що обмежують права і свободи людини, може мати місце лише тоді, коли іншим способом неможливо здобути фактичні дані для забезпечення захисту суспільства і держави від злочинних посягань (ст.ст. 30, 31 Конституції України);

– обмеження конституційних гарантій недоторканності житла та іншої власності особи шляхом негласного проникнення, зняття інформації з каналів зв’язку, контролю телеграфно-поштових відправлень проводиться лише з дозволу суду;

– у випадках порушення прав і свобод людини або юридичних осіб, а також у разі, якщо причетність до правопорушення особи, щодо якої здійснювались оперативно-розшукові заходи, не підтвердилась, оперативні підрозділи зобов’язані поновити порушені права і відшкодувати заподіяні матеріальні та моральні збитки;

– громадяни України та інші особи мають право в установленому законом порядку одержати від органів, на які покладено здійснення оперативно-розшукової діяльності, письмове пояснення з приводу обмеження їх прав і свобод та оскаржити ці дії;

– забороняється передавати і розголошувати відомості про нерозкриті злочини або якщо вони можуть завдати шкоди слідству чи інтересам людини, безпеці України (ст. 203 КПК України, ст. 9 Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність”, ст. 188 КК України);

– відомості, що стосуються особистого життя, честі, гідності людини, якщо вони не містять інформації про вчинення заборонених законом дій, зберіганню не підлягають і повинні бути знищені. За передачу і розголошення цих відомостей працівники підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю, а також особи, яким ці відомості були довірені при здійсненні оперативно-розшукової діяльності чи стали відомі по службі або роботі, підлягають юридичній відповідальності (ст. 9 Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність”);

– конфіденційне співробітництво з особами встановлюється тільки на засадах добровільності (п. 13 ст. 8 Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність”); опитування громадян, відвідування житлових та інших приміщень, використання їх в оперативно-розшукових цілях, а також використання службових приміщень, транспортних засобів повинно здійснюватись за згодою громадян чи адміністрації підприємств, установ, організацій (за винятком негласних заходів);

– забороняється залучати до виконання завдань оперативно-розшукової діяльності медичних працівників, священнослужителів, адвокатів, якщо особа, щодо якої вони мають здійснювати оперативно-розшукові заходи, є їхнім пацієнтом чи клієнтом (ст. 11 Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність”);

– особа, яка залучається до виконання завдань оперативно-розшукової діяльності, перебуває під захистом держави [9, с. 78–79].

Забезпечення принципу законності в ОРД гарантується також проведенням відомчого контролю і здійсненням прокурорського нагляду.

Як бачимо, зі змісту вище проаналізованих нами визначень принципу законності, впливає наступне: під поняттям принципу законності оперативно-розшукової діяльності розуміється обов'язок точного і неухильного дотримання і виконання розпоряджень нормативно-правових актів як оперативними апаратами, так і іншими державними органами, іншими юридичними особами і громадянами, суб'єктами оперативно-розшукових правовідносин.

Отже, щоб принцип законності ОРД досконало реалізувався в умовах сучасної правової держави, потрібно напрацювати достатню теоретичну базу для сьогоденного переосмислення та практичного втілення законності в практику роботи оперативних підрозділів.

Список використаних джерел

1. *Великий тлумачний словник сучасної української мови* / Уклад. і голов. ред. Т.В. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2003. – 1440 с.
2. *Даль В.* Толковий словар в 4-х томах. – М.: Русский язык, 1990. – 580 с.
3. *Котюк В.О.* Основи держави і права. Навчальний посібник. – 3-тє вид., доп. і перероб. – К.: Атіка, 2001. – 432 с.
4. *Бандурка О.М.* Оперативно-розшукова діяльність. Підручник. – Ч. 1. – Харків, 2002. – 336 с.
5. *Копейчиков В.В.* Питання конституційного процесу в Україні // Науковий вісник УАВС. – К., 1996. – С. 17.
6. *Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України: Наук. – практ. комент.* / Кондратьєв Я.Ю., Козаченко І.П., Обушевський І.Ф. та ін.: РВВ МВС України, 1993. – 120 с.
7. *Козаченко І.П.* Оперативно-розшукова діяльність. Вступ до курсу. – Одеса: НДРВВ ОІВС, 1999. – 111 с.
8. *Гайдар А.І.* Щодо забезпечення законності та дотримання прав людини при здійсненні оперативно-розшукових заходів по протидії груповій злочинності неповнолітніх // Луганський державний університет внутрішніх справ. Вісник. Спец. випуск № 1. У 2-х ч. – Ч. 1. – 2007. – С. 190–198.
9. *Грохольський В.Л.* Забезпечення законності в оперативно-розшуковій діяльності. Теорія оперативно-службової діяльності правоохоронних органів України. – Наукове видання // За заг. ред. проф. В.Л. Регульського. – Львів: Львівський інститут внутрішніх справ при НАВС України, 2000. – С. 79 – 80.
10. *Тактика проведення ОРД та особливості легалізації оперативно-розшукової інформації: Навч. – практ. посіб.* / Кондратьєв Я.Ю., Никифорчук Д.Й., Сніцар О.М. та ін. – К.: НАВСУ, 2004. – 60 с.

The article is examined the main point, matter, characters and importance of the legality as a general principle of operative investigative activity in the practical activity of subdivisions for combating organized crime.

Стаття надійшла до редакції журналу 19 грудня 2008 року.